

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ ТАРҒИБОТ МАРКАЗИ

НАРЗУЛЛА ЖЎРАЕВ

**МАЪНАВИЯТ –
ИНСОН ҚАЛБИНИНГ
САРЧАШМАСИ**

Жўраев, Нарзулла

Маънавият – инсон қалбининг сарчашмаси / Н. Жўраев; масъул муҳаррир Қ. Куранбоев; Республика маънавият тарғибот маркази. – Тошкент: «Маънавият», 2015. – 32 б.

ISBN 978-9943-04-250-6

Инсон бошқа мавжудотлардан онгу тафаккури, ақл-заковати, оламни ҳис этиш ва англаш қобилияти, маънавий фазилятлар соҳиби бўлгани билан фарқ қилади.

Рисолада маънавиятнинг инсон ҳаётида тутган ўрни, уни бунёдкорлик, яратувчанликка ундайдиган омиллар ҳақида сўз боради.

Рисола маънавият тарғиботчилари, ўқувчи-талабалар ва кенг китобхонлар оммасига мўлжалланган.

УЎК: 37.017.92

КБК: 87.7

М а с ъ у л м у ҳ а р р и р:

*сиёсий фанлар доктори **Қ. Куранбоев***

Т а қ р и з ч и л а р:

*тарих фанлари доктори, профессор **А. Маврулов***

*сиёсий фанлар доктори, профессор **С. Жўраев***

МУҚАДДИМА

Инсониятнинг бир неча миллион йиллик тадрижий ривожланиш босқичлари бевосита уч унсур – тил, тафаккур ва маънавиятга асосланади. Инсон ибтидоий даврданоқ айни ана шу тил, тафаккур ва маънавият орқали ўзининг бошқа жонзотлардан фаркли ҳолда маданий ҳаётга асосланган кишилиқ жамиятининг тамал тошини қўйди. Зотан, маънавият бутун инсон моҳиятини белгилайдиган асосий мезонга, уни қадриятга айлантирадиган мўъжизавий қудрат мақомига эга бўлди.

Дарҳақиқат, инсон бошқа жонзотлардан айнан маънавияти, маънавий тафаккури ва туйғулари билан фарқ қилади. Айни ана шу имконият уни бекиёс қадриятга айлантирди. Дунёвий тафаккурда инсон интеллектуал имконияти, ақлий салоҳияти ва яратувчилик иқтидори жиҳатидан бебаҳо хилқат сифатида баҳоланади. Тасаввуф фалсафасида эса у ўзига хос таърифга эга. Хусусан, Куръони Каримда «Биз сизни мукаррам қилиб яратдик», дейилади. Назаримизда, айни ана шу мукаррамлик бевосита инсондан ташқари бошқа бирор бир жонзотга берилмаган ақл, тафаккур, ҳиссиёт ва туйғу билан боғлиқ. Фақат инсонгагина фикрлаш, муносабат билдириш, оламни англаш, ҳаёт мазмунини тушуниш ва уни бойитиш имкони берилган. Назаримизда, мукаррамлик, азизлик ҳудди ана шу жиҳатлар билан белгиланади.

Инсон ҳаётини маънавиятсиз тасаввур этиш қийин. Ахлоқсизлик, одобсизлик, маънавий қашшоқлик инсонни тубанликка олиб боради, кенг миқёсда эса жамият тараққиётини издан чиқаради, парокандиликни юзага келтиради. Маънавият йўқолган жойда одамда ҳайвоний инстинктлар, ёввойилиқ, ваҳшийлик, жаҳолат ва хурофот кучаяди. Натижада инсон қадрият сифатидаги мақомини йўқотади.

Инсон қалби – маънавият сарчашмаси. У инсонни инсонга айлантирадиган маъво, мўъжизавий қудрат. Қалби гўзал, руҳияти покиза, ҳаёлоти безавол, фикрати эзгу, тахайюли нурли инсон маънавий баркамол, ахлоқий етук бўлади. Бироқ инсон жонзот сифатида ўта мураккаб олам. Бу олам яхшилик ва ёмонлик, эзгулик ва ёвузлик, муҳаббат ва нафрат сингари фазилатлару иллатларнинг яхлит мажмуаси. Уни баркамоллаштириш, маънавий етук одамни шакллантириш учун, энг аввало, инсон ким, у қандай жонзот, инсон олами ва унинг моҳияти нималардан иборат, деган саволларга жавоб излаш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз. Зотан, инсон феномени ўта мураккаб, зиддиятларга бой, қарама-қаршилиқларга тўлалиги билан алоҳида ажралиб туради. Демак, инсон ва маънавият муаммоси хусусида гап борар экан, энг аввало, инсон феноменини ўрганмоқ лозим.

ОЛАМ ИЧРА ОЛАМ

Инсон ҳақидаги тасаввурлар, унинг олами, моҳияти ва табиатини ўрганишга бўлган интилишлар кишилиқ жамияти ибтидоси билан тенг. Зотан, бундан қарийб уч минг йил аввал, қадимий маданий ёдгорлигимиз бўлган «Авесто»да илгари сурилган «эзгу сўз, эзгу фикр, эзгу амал» тамойили айна инсон эзгулик ва яратувчилик имкониятларидан ташқари ёвузлик ҳамда вайронкорлик иллатларига ҳам эга эканлигини кўрасатади. Чунки, ҳар қандай даъват унга тескари ҳодиса мавжуд бўлган пайтдагина юзага келади. Ана шу жихатдан қараганда инсонни эзгу сўз, эзгу фикр ва эзгу амалга даъват этиш ҳодисаси ўша пайтлардаёқ инсон инсон учун муаммо эканини, унинг олами ниҳоятда мураккаб, зиддиятли, ўзини ўзи инкор этиб, рад этиб яшайдиган олам эканлигини кўрсатади. Демак, у қанчалик буюк кашфиётлар, оламшумул ихтиролар қилишга қодир бўлса, шунчалик унинг тескарисини ҳам амалга ошириш салоҳиятига эга бўлган ноёб жонзотдир.

Ҳатто, шу даражада бўлиши ҳам мумкинки, инсон табиатан ўзига ўзи муаммо яратиб, ўзининг бошини ўзи қотириб, ўз ҳаётини ўзи мураккаблаштириб қўядиган ноёб воқеликка айланади. Ана шу тариқа инсоннинг ўзига хос бетакрорлиги, бошқа жонзотлардан кескин фарқ қиладиган жихатлари кўзга яққол ташланиши мумкин. Бундан икки ярим минг йил муқаддам Софокл ўзининг «Антигона» фожиасида инсон моҳиятини, унинг табиатини, сирли-синоатли оламини ифодалар экан, «мўъжизалар ичида энг ажойиби инсондир», деган эди.

Демак, инсон табиатини ўрганишга интилишлар бутуннинг ҳодисаси эмас. Не-не алломалар, донишмандлар, мутафаккирлар инсон табиати ҳақида қатор-қатор асарлар яратишга, унинг бутун моҳиятини, қўламини, ўзига хос жихатларини ўрганишга ҳаракат қилишган. Бу тадқиқотларда қайсидир даражада илмий асос, фан методологияси талабларига жавоб берадиган ноёб назарий хулосалар мавжуд. Бироқ, уларнинг бирортаси инсон табиати ҳақида тўлақонли, яхлит ҳолда тавсияларни беролмайди. Чунки ҳар бир инсон алоҳида индивид сифатида ўзига хос алоҳида олам. Бу олам бошқа оламдан кескин фарқ қиладди. Ҳар бир инсоннинг ўз феъл-атвори, ўз дунёқараши, маънавий-руҳий имкониятлари, ҳаёт ва жараёнлар моҳиятини англаш ва баҳолаш қобилияти борки, бу унинг бир-биридан фарқини белгилайди.

Инсон олами, ички дунёси мураккаблигининг яна бир жихати шундаки, муайян муаммога бир неча одам бир неча шаклда ёндашиб, уни турлича талқин қилишади. Натижада моҳиятан ўз феъл-атворида мос равишда, ўз маънавий доирасида бир-биридан фарқ қиладиган хулосаларга келади.

Ана шу ҳолатнинг ўзи одамлар ўртасидаги хилма-хилликни, турфалиликни ва баъзи ҳолларда ўзаро тушунмасликни, қарама-қаршилиқлар ва зиддиятларни келтириб чиқаради.

Инсон табиати, иқлими континентал. Унинг зиддиятлари, туйғулар ва ҳиссиётлар бўҳронлари шу даражада ўзгарувчанки, баъзан инсон ўз оламига сиғмай қолади ёки ўз қарашлари ва хулосаларига

қарши хатти-ҳаракатларни амалга ошириши мумкин бўлади. Инсон тафаккурининг чексизлиги, унинг мўъжизавий қудрати шу даражада бекиёски, у баъзан англаб турган нарсасининг англамаган бошқа қирралари олдида ожиз ва нотавон бўлиб қолади.

Ана шундай ҳолатга тушган буюк физик олим Альберт Эйнштейн атомнинг парчаланиш назариясини яратиб, жаҳон фанида буюк инқилоб қилган эди. У айти инсон меҳнатини енгиллаштириш, машаққатини осонлаштириш, унинг ҳаётига қўмаклашишга хизмат қиладиган фаннинг ақлга сиғмас жиҳатлари ва тасаввур қилиш қийин бўлган томонларини очиб, инсон даҳолик қудратининг ноёб мўъжизасини кўрсатган эди. Бироқ, энг арзон ва чексиз энергия манбаи бўлган «беминнат» атом инсоният бошига мислсиз кулфатлар келтириши, инсониятнинг бутун тарихий тараққиёти давомида қўлга киритилган қадриятларининг, цивилизациялар ютуқларининг қулини қўкка совуриши мумкинлигини пайқагач, Эйнштейн умрининг охиригача ўзидан ўзи норози бўлиб, буюк қалб эгасининг маънавий изтироблар гирдобида яшаганини назарда тутсақ, инсон қалбидаги ички зиддиятларни тушуниш унчалик қийин эмас.

Ер юзида яшаётган етти миллиард одамдан ҳеч қачон иккита айнан бир хилини топиш мумкин эмас. Бу инсоннинг биологик воқелик сифатидаги ташқи кўринишида ҳам, ақл-заковати, қувонч ва изтироблар олами сифатида ички дунёси, қалб туғёнида ҳам намоён бўлади. Туйғуларку табиатан турлича бўлиши муқаррар. Ҳиссиётлар, воқеликдан таъсирланиш, руҳий кечинмалар ҳар бир одамнинг ўз табиий ривожланиш имкониятлари доирасида бўлади ва шу жиҳатдан бир-биридан фарқ қиладди. Бироқ, унинг биологик жиҳатдан ҳамма инсонда битта бош, иккита кўз, иккита кулоқ, икки қўл ва оёқ бир хил бўлган ҳолатда ҳам миллиард одамлар ичида айнан ўхшашининг йўқлиги криминологияда фан нуқтаи назаридан тўла исбот этилган. Ана шу ҳолатнинг ўзи ҳар бир инсоннинг тақдорланмас, ўзига хос ҳодиса, илоҳий мўъжиза эканини кўрсатади.

Инсон ижтимоий табиатига кўра ўз турмуш тарзини ўзи йўлга қўяди, ўзини ўзи бошқаради. Ўз ҳаёллари, орзу-умидлари ва мақсадларини рўёбга чиқариш жараёни орқали мавҳум ҳолатларни реал воқеликка айлантира олади, уларни манфаат орқали моддийлаштира билади ва фойдаланади. Яхшилик ва ёмонлик, саҳийлик ва бахиллик, кўнгилчанлик ва бемехрлик, муҳаббат ва нафрат унинг бутун маънавий-руҳий қадриятини белгилайди.

Умуман олганда инсоннинг бошқа жонзотлардан фарқ қиладиган жиҳати бевосита унинг фикрлаш ва хулосалар чиқара олиш билан боғлиқ бўлган маънавий оламидир.

Айнан ана шу маънавий олам инсон ҳаётининг бутун онгли фаолиятида ўзини намоён этади ва унинг замирида ички руҳий жараёнлар ётади. Шунинг учун ҳам инсонга нисбатан олам сўзининг қўлланиши ҳар бир инсон учун алоҳида дунё мавжудлиги ва бу дунё унгагина хос ва фақат уники эканидан далолат беради.

«Инсон ўзида дунёни, макроолами мужассам этган микрокосм (микроолам) сифатида фикр юритади. Инсон алоҳида моҳиятга эга эмас, у яхлит олам сифатида ўзини намоён этади»¹, – дейди К. Ясперс. Бунда улуг файласуф одамнинг фикр юритмаса, ақлини ишлатмаса, тафаккур қилмаса, ташқи олам, ўраб турган дунё моҳиятини англашга интилмаса, инсон ўз моҳиятини йўқотади, деган хулосани илгари суради. Зотан, инсон олами (микроолам) макроолам билан доимий, узлуксиз мулоқотда, ўзаро алоқада бўлмоғи шарт. Аниқроғи, инсон макроолам ичида яшаб туриб, уни бутун салмоғи, мураккаблиги, ранг-баранглигини ўз оламига жойлаб яшайди. Ана шу ҳолатнинг ўзи инсоннинг бошқа жонзотлардан фарқини белгилайди. Айти пайтда инсоннинг доимий ривожланиш, тадрижий камолот йўналишлари, интеллектуал салоҳият ва ҳиссий барқарорлик имкониятларини рўёбга чиқарадиган муҳим омилдир. Шунинг учун ҳам К. Ясперс ўз фикрини давом эттириб, «Олами тадқиқ этиш

тафаккуримизнинг ягона йўли. Оламни англаш экзистенциал англашнинг бирдан бир йўли. Оламни йўқотиш билан бирга биз ўзимизни ҳам йўқотамиз»¹, – деган эди. Бу маънавий тафаккурнинг ёрқин ифодаси.

Инсонга ижтимоий воқелик нуктаи-назаридан қарайдиган бўлсак, унинг ички Олами моҳияти ва кўлами яна ҳам ошади. Чунки бунда Инсон англаш ва фаолият кўрсатиш орқали кишилик жамияти, ижтимоий ҳаёт тақдири билан боғлиқ жараёнларни ҳам қамраб олади. Ана шу ҳолатдан келиб чиқиб айрим мутахассислар олам тушунчасини учга бўладилар. Жумладан, табиий олам, ижтимоий олам ва маънавий олам.

Табиий олам деганда инсоннинг генетик ва биологик ўзига хослиги, жисмоний имкониятлари назарда тутилган.

Ижтимоий олам тушунчасида эса инсоннинг ижтимоий воқелик сифатидаги моҳияти, унинг жамият ва табиат билан боғлиқлиги, тарихий жараёнларга иштироки ёки таъсири, шахсий ҳаёти билан жамият ҳаёти ўртасидаги боғлиқлик масалалари ифода этилади.

Маънавий олам эса ҳар бир индивиднинг ўзига хос маънавий-маърифий, ахлокий-руҳий имкониятлари, ҳиссиётлари ва туйғулари, ақл-зақоси, яхшилик ва ёмонлик ўртасидаги фарқни англаш даражаси, ўз феъл-атвори доирасида ўзини ўзи бошқариш имкониятларини қамраб олади.

Айни ана шу учинчи олам инсоннинг мавжудот сифатидаги бугун қадриятини белгилайди. Албатта, юқорида келтирилган икки олам ҳам инсонгагина хос ва унинг ўзлигини белгилайдиган воқелик. Бироқ фақат ички оламдаги ҳолатгина унинг кишилик жамиятидаги ўрнидан, ташки оламга таъсиридан, моҳиятидан келиб чиқади ва бу ўзига хос ижтимоий қатламлар, синфлар ва у яшаётган жамият тараққиётига бевосита таъсир этади. Чунки худди ана шу ички моҳият, инсоннинг ички олами бевосита феъл-атвори, муносабатлари ва хатти-ҳаракатларини шакллантиради, ривожлантиради, бошқаради.

Инсон моҳияти хусусида гапирар экан, И. П. Павлов «Инсон ўзини ўзи мувофиқлаштириб турадиган, ҳимоя қиладиган, ўзини ўзи тиклайдиган, ўзини ўзи йўлга соладиган, ҳатто шакллантирадиган энг олий даражадаги тизимдир»¹, деган эди. Бу тизим бевосита маънавийдан озиқланади, энергия олади.

Дарҳақиқат, ана шу ҳолатда инсон тирик материянинг ягона воқелиги сифатида кўзга ташланади. Унинг моҳияти фақат шундагина эмас. Балки, у ўз-ўзини такомиллаштириб бориш орқали ўзининг янгидан-янги кирраларини намоён қилиб борадиган, ноёб имкониятларини юзага чиқаришга қодир бўлган ҳодиса.

Инсоннинг туйғулари ва ҳиссиётлари ҳақида гапирар экан, Г. Х. Шингаров қуйидагиларни айтади: «Ҳиссиёт ўз эҳтирослар доирасидан ташқарига чиқа олмайди. Бироқ, унинг моҳияти ижтимоийдир. Масалан, ватанга бўлган муҳаббат аниқ ижтимоий мазмун ва моҳият касб этади. Бироқ унинг пайдо бўлиши мавжуд шароитга боғлиқ. Қайсики, шахс турли эҳтирослар реакцияси доирасида яшаб туриб, энг аҳамиятли ва ижтимоий характердаги туйғуни асрай билади»¹. Дарҳақиқат, инсон табиатан туйғулар ва эҳтирослар мажмуи. У айни ана шу ноёб мўъжиза орқали ўз моҳиятини кашф этади ва намоён қилади. Бу эҳтирослар ва туйғулар салбий ё ижобий бўлишидан қатъи назар, ижтимоийдир. Чунки инсон салбий эҳтирослар оқимида қанчалик жаҳолат, қабохат, нафрат ва ёвузлик намуналарини кўрсатса, жамият, кишилик тақдири шунчалик талофат кўради, ҳаётда эзгулик, муҳаббат, яхшилик топалади. Агар инсон ўз туйғулари ва эҳтиросларини бошқаришга қодир бўлса-ю уни ақл йўриғи билан яхшилик сари бура олса юқоридаги ҳолатнинг акси – ижтимоий тараққиёт, раванқ ва фаровонлик юзага келади.

Инсон ҳиссий олами ва эҳтиросларини маънавий-руҳий имкониятлар нуктаи назаридан қараганда қуйидагиларга бўлиш мумкин:

биринчидан – ижтимоий-сиёсий туйғу. Бу бевосита ватанга, мустақилликка садоқат, байналмилаллик, ватанпарварлик, миллий ғурур ва ифтихор билан боғлиқ бўлган туйғулар;

иккинчидан – интеллектуал туйғулар. Бу фикр эркинлиги ва тиниқлиги, ҳайратланиш, иккиланиш, ишончлилик ва ишончсизлик, охиригача ўйламай иш қилиш, ўзини камситиш ёки калондимоғлик ва бошқалар. Инсон худди ана шундай имконияти билан яратувчилик, бунёдкорлик, кашфиётлар қилиш намунасини кўрсатади. Ақл қувватини, зако мўъжизасини намоён этади;

учинчидан, эзгулик ва ёвузлик, кадр-қимматни билиш, муҳаббат ва нафрат, ҳавас ва ҳасад туйғулари билан боғлиқ бўлган маънавий жараён;

тўртинчиси – эстетик туйғу. Бу бевосита гўзалликни ҳис қилиш, ҳиссиёт ва туйғуларнинг покизалиги, беғуборлиги, уларнинг шакли, ўзаро мутаносиблиги, ҳаяжонланиш, қувониш, изтироб чекиш, нафратланиш ва бошқалар.

Ана шу ҳолатларда инсон ўзининг яхлит оламини вужудга келтиради, шакллантиради, натижада унинг бутун феномени қандай бўлса шундайлигича намоён бўлади.

Инсон моҳиятида ирода кучи алоҳида аҳамият касб этади. У бевосита ақл ва туйғунинг амалий фаолиятидаги ифодаси сифатида инсон маънавий оламининг идеал даражасини белгилайди. Бошқача қилиб айтганда, «туйғу – ақл – фаолият» бирлиги ирода кучи орқали феъл-атворга айланган механизм мақомига эга бўлади ва ана шу учликнинг синтези сифатида ўзини намоён этади. У ҳар қандай воқеликка – адолатли ва адолатсиз ҳодисаларга чидамлилик, бардош бериш фазилатларини ўзида мужассам этади.

Умуман олганда, инсон мураккаб мавжудот сифатида ҳали фанда ўзининг тўла баҳосини ололганича йўқ. Академик Ф. Константинов ишонч билан таъкидлаганидек, «Инсон, унинг мияси, ақли шу даражада кўп қиррали, хилма-хил, англаш қийин бўлган ҳолат ва башорат қилиш мумкин бўлмаган хазина. Ўзида мужассам этган бекиёс имкониятлари билан ноёб мўъжиза. Бу муаммо жуда мураккаб ва, балки, ундан ҳам қийин бўлган ҳодисаки, уни фан ҳали-бери ҳал эта олмайди»¹

Инсон табиатан мураккаб жонзот. У мумкин қадар бир-бирини рад этиш, бир-бирини инкор этиш, ўзини мутлақ ҳақиқат деб билиш кайфияти билан яшайди. Ана шу ҳолатнинг ўзи инсоннинг бир-бирини тушунмасликка, бир-бирини қабул қилмасликка, баъзан бир-биридан қочишга олиб келади.

Бошқа бир шаклда инсон алоҳида мавжудот, алоҳида индивид сифатида ўзи бир олам. Улуғ донишмандлардан бири **«Инсон олам ичра бир оламдирки, ташқи олам инсон олами олдида ниҳоятда кичикдир»**, деган эди. Дарҳақиқат, инсон ташқи олам таркибида бир зарра мисол, кишилиқ ҳаёти олдида инсоннинг умри капалак умрига тенг. Мирзо Абдулқодир Бедил ибораси билан айтганда, инсон умри киприкка илиниб турган ёшга ўхшайди. Бироқ, инсоннинг бекиёс имкониятлари, ички оламининг кенглиги, оламини англаш, идрок этиш ва қабул қилиш салоҳияти нуктаи назаридан ташқи олам унинг ички оламига бемалол сиғади. Ана шу жиҳатдан қараганда инсоннинг ички олами ташқи оламдан кўра кенгроқ, ранг-барангроқ, уни бус-бутунича, яхлитлигича камраб олишга қодир. Шунинг учун баъзан инсон бу кенг оламга сиғмаслиги, кенг олам эса унинг муштдек қалбида жо бўлмоғи мумкин. Бағри кенг, феъли кенг одамлар кўпинча оламга сиғмаслик изтиробини камроқ чекадилар. Зотан, бағри кенг, ақлли, катта масалалар ҳақида ўйлайдиганлар оламини бағрига сиғдира олади. Майдақаш, феъли тор одамлар кенг оламга сиғмайди.

Инсон феномени ҳақидаги тасаввурлар ҳар хил, баҳолар турли-туман. Инсон оламини ўрганишга ёндашишлар ҳам турлича. Лекин улар моҳиятан бир-бирини тўлдиради, мазмунан бир-бирини давом эттиради. Жумладан, Аристотель **«Табиат инсон қўлига интеллектуал ва ахлоқий кучни берган, аммо, у бу қуролдан тескари томонга ҳам фойдаланиши мумкин. Шунинг учун ахлоқий**

кафолатларсиз бўлган инсон энг муртад ва ёввойи мавжудотдир»¹ – деган бўлса, Алишер Навоий ўзининг «Махбубул қулуб» асарида **«Одам икки дунёнинг энг азиз ва энг шариф махлуқидир»¹**, – деб ёзади. Бунда у инсонни бебаҳо хилқат даражасига кўтаради, бекиёс мўъжизалар олами сифатида таъриф беради. Америкалик атоқли ёзувчи Жек Лондон эса **«Инсон бебаҳо махлуқларнинг энг охиргисидир»²**, – дейди.

Бунда адиб инсоннинг яратувчиликда ҳам, вайронгарчиликда ҳам, эзгулик ва ёвузлик борасида ҳам ноёб эканини таъкидлайди ва ақл-заковат мўъжизасини кўрсатиш билан бирга, айтиши ана шу ақлни ёмонлик қуролига айлантиришга ҳам қодир мавжудот сифатида тушунади. Аслини олганда ана шундай бир-бирига тескари, бир-бирига зид руҳий олам яхлит инсон дунёси мураккабликларини кўрсатади.

Рухшуносларнинг фикрига кўра, инсон ўз оламининг ҳукмдори бўлмоғи лозим. Ана шу ҳукм эзгуликка, яхшиликка, меҳр-мурувватга қанчалик йўналтирилган бўлса, у ўзининг бунёдкорлик, яратувчанлик иқтидорини шунчалик ёрқинроқ намоён этади. Ёмонликка, ёвузликка йўналтирилган бўлса, мисли кўрилмаган фожиаларни келтириши мумкин. Ана шунда инсон асосий мақсадлардан чекиниб, лахзалик туйғулар асирига айланади ва қутилмаган фожиаларга қўл уради. Террорчилар учун эса бундай кайфият яна ҳам жиддийроқ, яна ҳам хавфлироқ тус олади. Улар алоҳида тайёргарлик кўриш, тажриба тўплаш, махсус моддий ва техникавий базага эга бўлиш, мақсадга эришиш учун ҳеч нарсадан қайтмаслик, ҳеч нарсадан тап тортмаслик, қон тўкиш ва вайронагарчиликлар йўлидан борадилар.

Умуман олганда ҳаммамиз ҳам инсонмиз. Хоҳлай-мизми йўқми, ҳаммамизнинг қонимизда мурувватлилик билан худбинлик, саҳийлик билан бахиллик, яхшилик билан ёмонлик, эзгулик билан ёвузлик туйғулари ёнма-ён яшайди. Фақат қайси биримиздадир яхшилик, эзгулик туйғулари нисбатан кўпроқ, бошқа биримизда ёвузлик туйғулари устувор бўлиши мумкин. Ана шу жиҳатдан қараганда у одам яхши, мана бу одам ёмон деган ҳулосага келамиз. Аслини олганда мутлақ яхши ёки мутлақ ёмон одам бўлмайди. Демак, инсон олами ана шундай мураккаб, зиддиятли, қарама-қаршиликларга тўла олам. Демак, инсон ҳамиша икки қарама-қарши қутб тўқнашуви орасида яшайди.

Инсон ҳақида гап кетганда «инсон олами», «инсоннинг ички дунёси» сингари атамалар бежиз ишлатилмайди. Зотан, ҳар бир инсон алоҳида бир олам, алоҳида бир дунё. Инсон маънавияти, унинг маънавий қиёфаси, ахлоқий даражаси, феъл-атвори ва хатти-ҳаракатлари ҳақида гап борганда бевосита ана шу ички дунё қиёфаси, ички олам кўриниши орқали баҳо берилади.

Инсоннинг ички дунёси – маънавий олами ўзини ақл-заковат, тафаккур, ирода ва ўзаро муносабатлар орқали намоён этади. Айтиши ана шу унсурлар кимда қандай шаклда мавжудлиги, унинг даражаси ва миқёслари орқали инсоннинг жамиятдаги ўрни белгиланади.

Инсон бутун моҳияти билан маънавият олами. Юксак маданият фақат ва фақат унга хос. Унинг қадрияти бевосита ана шу ўлчов билан баҳоланади. Зотан, маданият йўқ жойда, О. Шпенглер ибораси билан айтганда, «мазмунсизлик, зоология ҳукумронлик қила бошлайди. Ҳамма нарсага бефарқлик бошланади. Маданий организм ўлади. Лекин, бу ҳамма инсон ўлиб кетишини англатмайди, балки улар фақат биологик мавжудот сифатида яшайди»¹. Демак, инсон маданиятсизлик, маънавий қашшоқлик шароитида ўз моҳиятини йўқотиб, ҳайвонга айлана бошлайди.

Гегель инсон олами ва унинг моҳияти хусусида гапирар экан, **«Айримлар фавқулодда чуқур фикр билдириб инсон табиатига кўра эзгудир, – дейишади. Бироқ, улар ундан ҳам чуқурроқ мазмунга эга бўлган инсон ўз табиатига кўра ёвуздир, – деган фикрни унутадилар»¹**, – дейди. Улуғ файласуф бу фикри билан инсоннинг мавжудот сифатидаги бекиёс имкониятларини, махлуқот оламида мўъжизалар кўрсатиш билан бирга ёмонлик ва ёвузлик борасида ҳам тақрорланмас имкониятларга эга эканлигига ишора қилади.

Ҳар бир инсон ўз фаолияти билан ўз-ўзини мувофиқ-лаштириб турадиган, ўз-ўзини ҳимоя қилиб, ўз-ўзини такомиллаштириб, тўлдириб, шакллантириб, мукаммаллаштириб бориш имкониятига эга бўлган олий даражадаги яхлит тизимдир. Айни ана шу жиҳатдан қараганда у тирик материя, яъни ҳар бир инсон алоҳида олам, бир-бирини такрорламайдиган дунё!

Ҳар қандай мустақил инсон – алоҳида шахс. У хоҳлаймизми ёки йўқми, ижтимоий воқелик, ижтимоий моҳиятга эга. Чунки унинг ҳаёт тарзи бевосита жамият ҳаётига дахлдор. У қанчалик ўзини алоҳида дунё сифатида баҳоламасин, айти пайтда кенг оламнинг бир зарраси, мавжуд жамиятнинг бир аъзосидир. Демак, ҳар қандай шахсий ҳатти-ҳаракатлар, индивидуал фаолият бевосита жамоа фаолияти, жамият тақдири ва ҳаёти билан, албатта, боғлангандир. Айни ана шу моҳиятнинг ўзи инсоннинг атроф билан ҳисоб-китоб қилишга, ёнидагилар билан баҳамжиҳат яшашга, қолаверса, жамоатчилик ва жамият тақдирига тақдирдош эканлигини англашга мажбур этади. Ана шу нуқтаи назардан қараганда инсон моҳияти мавҳум, маълум бир алоҳида индивид доирасидаги воқелик эмас, айти пайтда у фаолияти, муносабатлари, феъл-атвори ва ҳатти-ҳаракатлари билан бирга яхлит ижтимоий муносабатдир.

Инсоннинг бефарқлиги, бетарафлиги нафақат алоҳида шахс, балки бутун жамият ҳаётида салбий ҳодисаларни келтириб чиқаради. Донишмандларнинг ақидаларига кўра, душманлардан кўркма, улар жуда зўр бўлса, сени ўлдиришади. Дўстлардан кўркма, улар жуда зарур бўлиб қолганда, сени сотишади. Бетарафлардан кўрк. Улар ўлдиришмайди ҳам, сотишмайди ҳам. Фақат уларнинг сукут сақлаши, бетарафлиги туфайли дунёда соткинлик ва ўлдиришлар яшайверади. Ана шу ҳолатнинг ўзи инсон ва жамият ўртасидаги муносабатларнинг нақадар чигаллигини ва нақадар мураккаб эканлигини кўрсатади.

Бошқача қилиб айтганда, мамлакатимизда юз берган террорчилик ҳаракатлари айти бизнинг бефарқлигимиз, ҳодисаларга баҳо беришда бетарафлигимиз натижасида юз берди. Ижтимоий-сиёсий жараёнларга ишпирокимизнинг сустлиги, умумий манфаатлар ва энг муқаддас ғояларимиз атрофида жипслашмаслик иллатлари ҳаётимизга таҳдид солмоқда. Тажовузкорларнинг кучайишига имкон бермоқда.

Инсон, унинг миясини, ақлий имкониятларининг чегараларини, омилларини ўрганиш ва башорат қилиш анча қийин. Уни бутун кўлами билан ўрганишнинг имкони ҳозиргача йўқ. Бугунги фан коинот сирларини ўрганишга қодир. Инсонни клонлаштириш, сунъий одамни яратиш фан учун қанчалик мўъжиза бўлса, шунчалик ғожа ҳамдир. Умуман олганда, XXI аср фани қанчалик мўъжизалар яратмасин, инсон оламини ўрганиш, тадқиқ этиш олдида ожизлик қилмоқда.

Биология, физика, амалий математика, астрономия, электроника, кимё, ген муҳандислиги ва бошқа қатор-қатор ихтисослашган соҳаларда мисли кўрилмаган кашфиётлар қилинмоқда. Жумладан, компьютер бир қарашда инсон ақлидан бир неча минг баробар тез ишлайди. Инсон идрокига сиғмаган жараёнларни лаҳзаларда бажаради. Инсон бажариши қийин бўлган операцияларни роботлар амалга оширмоқда. Бироқ, унда ҳаяжон йўқ, туйғу йўқ, ҳиссиёт йўқ! У шеър ёза олмайди, мусиқа ярата олмайди, муносабат билдира олмайди. Асабийлашмайди, изтироб чекмайди, қувона олмайди, бахт нашидасини сура олмайди. Инсон худди ана шу жиҳати билан қимматли. Зотан, ҳис-ҳаяжон ва туйғунинг ранги ҳам, кўлами, миқёси, ўлчови ҳам йўқ. Унинг фақат қудрати-ю мўъжизаси бор, ҳолос!

Ҳиссиёт, туйғу қанчалик шахсий ҳодиса бўлмасин, у атрофдагиларга таъсири орқали ижтимоий моҳият касб этади. Демак, ўз-ўзидан адолат, ҳақиқат, эзгулик, ватанпарварлик туйғулари бир қалбнинг мулки бўлса-да, у том маънода улкан ижтимоий қадриятдир. Тарихий тараққиёт, жамият ривож бевосита ҳар бир шахснинг маънавий қамолоти, етуқлик даражаси, ўзини ўзи идора этиш, ўзини ўзи бошқара олиш, ўзини ўзи такомиллаштира билиш ҳодисаси билан боғлиқ.

ДУНЁНИ ГЎЗАЛЛИК ВА ЭЗГУЛИК ҚУТҚАРАДИ

Истиқлолнинг дастлабки йилларида, Ўзбекистон мустақил тараққиёт йўлини танлаган, қатор, бир-биридан қийин, оғир муаммоларни ҳал қилишга чоғланган, турли қарама-қаршиликлар ва зиддиятларни енгиб бораётган изтиробли бир паллада «Литературная газета» газетасининг мухбири Президент Ислон Каримовдан интервью ола туриб: «Дунёни гўзаллик қутқаради»,– деган гап бор. Сиз бунга қандай қарайсиз?» – деб сўрайди. Унга жавобан Президент: «**Дунёни гўзаллик ва эзгулик қутқаради**»¹, – деб жавоб беради. Ана шу икки оғизгина гапда олам-олам маъно борлиги бугун кўзга яққол ташланмоқда. Мустақил ҳаётимизга таҳдид кучайиб, халқаро терроризм, наркобизнес, диний фундаментализм авж олиб бораётган бир пайтда бу ҳикматнинг янгидан-янги қирралари, бизга номаълум бўлган маънолари очилиб бормоқда.

Аслини олганда гўзалликни яхши кўрган, гўзалликни чуқур ҳис қилган ва ундан завқлана оладиган одамда табиатан ёмонлик бўлмайди. Бироқ, фақат ҳаёт гўзаллигини англаш, тушуниш ва ундан завқланишнинг ўзи бугун кифоя қилмай қолди. Санъат, адабиётни севиш ёки табиат гўзалликларини томоша қилиш одам руҳиятини тозалаши, унга хуш кайфият бағишлаши, маънавий-ахлоқий жиҳатдан бойиб боришига хизмат қилиши шубҳасиз. Бироқ, инсон қалбида эзгулик бўлмаса, мавжуд гўзалликни асрай олмайди. Ундан айрилиб қолиши аниқ. Эзгулик туйғусида гўзалликни англашдан кўра кўпроқ ҳаракат, интилиш, фаолият мавжуд. Ана шу фаолият бизнинг турмуш тарзимизга айланмо-ғи лозим. Эзгу туйғулар бизни бирлашгирмоғи, миллий яхлитликка, миллий бирликка ва умумий хонадонимиз бўлган жаннатмакон Ўзбекистонимизнинг ҳар томонлама баркамол ва гўзал неъматларини асрашга даъват этадиган туйғуга эга бўлмоғимиз керак. Гўзалликнинг, ҳаёт нашидасининг топталаётганидан ачиниб, изтироб чекиш яхши. Бироқ, уни ҳимоя қила олиш учун, ички қудратни ҳаракатга келтириш

учун эзгулик туйғулари жонланмоғи лозим. Дарҳақиқат, дунёни фақат гўзаллики эмас, у билан бирга эзгулик қутқаради. Зотан, эзгулик бор жойда адоват, разолат, жаҳолат сиғмайди. Эзгуликка ошно қалб уларнинг барчасини бартараф этишга қодир бўлади, бунга эришишга интилади.

Форобийнинг эзгулик ҳақидаги хулосаларига назар солсак, Президентимиз ғоясининг яна ҳам янги қирралари очилади. Жумладан, **«Агар инсон илоҳий эзгуликларга эришишни умид қилса, унинг ҳаёти қувончли, ҳаёт тарзи эса, жуда гўзал бўлади. Гўзал ҳаёт тарзи эса, халқ назарида ҳам, Худо назарида ҳам юксак бўлади»**¹, – дейди Форобий.

Демак, ҳаёт гўзаллиги, нашъу намоси, шавқу завқ бевосита эзгулик билан боғлиқ экан. Эзгуликсиз яхшилик, яратувчанлик, бунёдкорлик бўлиши мумкин эмас. Эзгулик инсон ва ҳаёт, одам ва олам халоскоридир!

Инсон буюк яратувчилик қудратига эга. Бугун ақлга сиғмайдиган ихтиролар, тасаввур қилиш қийин бўлган кашфиётлар оламида яшаймиз. Бу инсоннинг олий илоҳий қудрати ва ноёб мўъжизаси. Айни пайтда ана шундай мўъжизаларнинг кушандаси ҳам инсондир. Зотан, инсонга бу дунёда инсончалик қудратли душман йўқ. Ана шу жиҳатдан қараганда баъзан жаҳолат ва қабоҳат устувор келган пайтда меҳр-мурувват, саховат ва қадр-қиммат ҳақида чуқурроқ ўйлашга мажбур бўласан, киши.

Жаҳолат устун келган ҳолатлар ўтмишда кўп учрайди. Дейлик, Насимийнинг товонидан сўйилиши, Мирзо Улуғбекнинг ўз фарзанди Абдуллатиф ҳукми билан ўлдирилиши жаҳолат ва қабоҳатнинг ёрқин мисолидир. Бу ҳолатлар қайсидир даражада шахсий адоват, ўзаро келишмовчилик, шахсий манфаат доирасида юз берган эди. Айни пайтда инсон яхлит қиёфасининг ёрқин ифодасидир.

Агар жаҳолат умумжамият миқёсини касб этса, одамлар ҳаётига таҳдид соладиган бўлса, қолаверса, бутун инсоният тараққиёти кушандасига айланадиган бўлса, уни қандай баҳолаш мумкин? Бундай ҳодисаларнинг ўлчови борми?

Албатта, уларнинг миқёсини баҳолаш, тарозига солиш, қайсидир даражада хулосага келиш ҳам мумкиндир. Бироқ, энг муҳими, жаҳолатга қарши курашиш, қабоҳатни барбод этиш, инсоният ҳаётини турли таҳдид ва таҳликалардан халос этиш инсоният тақдири билан боғлиқ бўлган ғоятда улкан воқелиқдир.

Биз жамиятни тобора эркинлаштириш йўлидан бормоқдамиз. Фикр эркинлиги, ғоялар хилма-хиллиги шароити чуқурлашмоқда. Озод шахс, эркин фуқаро жамияти барпо этилмоқда. Бироқ, ана шу фикр эркинлиги ва шахс озодлигидан ким қандай фойдаланмоқда? Бу жуда катта ахлоқий, маънавий, маърифий ҳодиса!

Турли ғоя ва фикрдаги кишилар ҳаракати авж олаётган бир пайтда умумманфаат йўлида хизмат қиладиган соғлом ғояларни асрай билиш ва қўллаб-қувватлаш муҳим аҳамиятга эга. Ана шунинг учун ҳам Президент Ислам Каримов «Тафаккур» журнали бош муҳаррири саволларига жавобларида: **«Фикрга қарши – фикр, ғояга қарши – ғоя, жаҳолатга қарши – маърифат»** тамойилини илгари сурган эди.

Дарҳақиқат, биз бугун маълум бир мақсад йўлида ўзининг шахсий манфаатларини рўёбга чиқариш учун тинчлигимизни бузаётган, тараққиётимиз йўлига ғов бўлаётган ғояларга барча учун манфаатли бўлган ғояларни қарши қўйиб, жаҳолатга қарши маърифат билан курашиш йўлидан бормоқдамиз. Зотан, маърифатгина инсон ҳаётини асрай олади, жамият тараққиётини таъминлайди, умумий манфаатлар атрофида одамларни бирлаштира олади. Бу – биринчидан.

Масаланинг иккинчи томони ҳам бор. Маърифат, маънавият киши қалбида эзгулик туйғуларини уй-ғотади, ҳаётга интилишларини тартибга солади, ҳаёт мазмунини чуқурроқ англашга даъват этади.

Оламни англаш, оламни тушуниш, оламни идрок этиш орқали одамнинг ўзини ўзи англаши, ўзини ўзи идрок этиши ва ўзини ўзи қадрият сифатида тушунишига имкон беради.

Учинчидан, маърифатли кишини йўлдан оғдириб бўлмайди. Маърифатли киши билан фақат юксак маърифат орқалигина гаплашиш ё келишиш мумкин бўлади. Бундай одамларда қатъият, ирода, юксак ахлоқ, маънавий етуқлик фазилатлари мужассам бўладик, у шахс иродасини чиниктиради, чархлайди, қатъиятини оширади. Буюк маърифатпарвар Абдулла Авлоний «Маърифат – шижоатдир» деганида, худди ана шуни назарда тутган бўлса, ажаб эмас. Зотан, маърифатли киши шижоатли бўлади. У ҳар қандай хурофотга қарши кураша олади. Ҳар қандай бидъатнинг йўлини тўса олади. Демак, маърифатли жамиятда жаҳолат яшай олмайди. Қабохат йўл тополмайди.

Умуман олганда инсон маънавияти, унинг ички олами хусусида фикр юритар эканмиз, унинг энг муҳим жиҳатларини қуйидаги соҳаларда кўришимиз мумкин:

– ижтимоий тафаккурнинг назарий даражаси билан боғлиқ бўлган маърифат, инсон ва жамият, унинг жамоатчилик билан алоқаси орқали юзага келадиган, ижтимоий-тарихий жараёнларга иштирокидан келиб чиқадиган, амалий фаолият;

– кундалик ҳаёт жараёнини ва воқеликларни нечоғлиқ англаш, идрок этиш ва ўзлаштиришдан келиб чиқадиган ҳис-туйғу билан боғлиқ бўлган ҳис қилиш соҳаси;

– юқоридаги ҳар икки соҳа синтези сифатида юзага келадиган, яъни ақл ва туйғу уйғунлигининг ҳосиласи бўлган ирода кучи, ўзини ўзи бошқариш салоҳияти.

Айни ана шу уч соҳа, уч йўналиш тўқнашган жойда инсоннинг яхлит маънавий қиёфаси вужудга келади. Инсон феноменининг бутун қўлами, моҳияти ана шу йўналишлар уйғунлигида намоён бўлади.

ОБОДЛИК ҚАЛБДАН БОШЛАНАДИ

Улуғ бобокалонимиз Абдухолиқ Ғиждувонийнинг юбилей тантаналарида сўзлаган нутқида Президент Ислом Каримов бир иборага алоҳида эътибор берди ва уни такрор-такрор таъкидлади: **«Ободлик қалбдан бошланади»**¹.

Ушбу ҳикматли гапнинг моҳияти бевосита инсон орқали очилади. Чунки, гап қалб ҳақида борар экан, бевосита қалб эгаси бўлган инсон тақдири, унинг ҳаёти, жамиятда тутган ўрни, мавқеи, жамиятдан нима олаётганию, нима бераётгани хусусида боради.

Дарҳақиқат, қалби тоза инсон фақат яратувчилик, яшнатувчилик иши билан шуғулланади. Қалби кўркам одам ҳаётни яна ҳам гўзаллаштиришга интилади. Қалби обод одам, энг аввало, уйини, қишлоғини ёки маҳалласини, қолаверса, юртини обод қилади. Демакки, ҳаёт обод бўлади!

Мамлакатимиз қиёфасининг тобора кўркамлашиб, гўзаллашиб бораётганини ана шу обод қалб маҳсули, гўзал туйғулар натижаси, фарахбахш ва ҳаётбахш орзу-умидлар рўёби, десак хато қилмаймиз. Бугун бутун халқимиз ана шундай эзгулик, яхшилик, яратувчанлик, бунёдкорлик йўлидан бораётган бир пайтда унинг ҳаёт йўлини бузишга интилаётганлар, энг эзгу мақсадларининг рўёбга чиқишига тўсиқ бўлаётганлар қалбан мажруҳ, руҳан кемтик, маънавий оксоқ одамлар.

Қалб ободлиги маърифатдан, қалб равшанлигидан, ҳаёлот ёруғлиги илм нуридан. Шунинг учун ҳам ақлли, доно кишиларни кенг маънода зиёли дейишади. Бу биз тушунган «интелигент» тушунчасидан кўра кенгроқ ва чуқурроқдир.

Нодонлик донишмандлик ва ақллиликнинг акси сифатида жохилликни келтириб чиқаради ва халқ бошига кулфат келтиради. Нодоннинг юрагида ёвузлик, қаҳр-ғазаб устунлик қилади. У ҳамиша манкуртлик оламида яшайди.

Алишер Навоий «Махбуб ул-қулуб» асарида нодонлик ҳақида катта нафрат билан гапиради ва унинг моҳиятини қуйидагича тавсифлайди: **«Нодон – эшак, балки эшакдан ҳам баттар. Эшакка нимани юкласанг кўтаради, қаёққа ҳайдасанг ўша ёққа боради, унда ақл-фаросат даъвоси йўқ, бермасанг оч, берсанг тўқ. Бу бир бечорадур юк ташувчи, ўтин-чўп ташувчи, балки ғалла ташувчи. Нодон... зоти билим либосидан махрум. Нодоннинг иши такаббурлик, кеккайиш, ҳаёлида юз хил ташвиш...»**¹.

Маълумки, такаббурлик, кеккайиш маърифатли кишига хос эмас. Маърифатли киши латиф, ҳалим ва зариф бўлади. Унинг қиёфасидан, юз-кўзидан атрофдагиларни ўзига жалб этадиган нур ёғилиб туради. Нодон «ҳаёлидаги юз хил беҳуда ташвиш» орасида жаҳолат, ёвузлик, одамлар дилини оғритиб ҳаловат топиш иллатлари яшайди. Айрим ҳолларда эса бу кимсалар жазавага тушиб, ўзини-ўзи ўлимга маҳкум этиш орқали бошқаларга озор етказишдан, беғуноҳ одамлар умрига зомин бўлишдан ҳам қайтмайди.

Эзгулик билан ёвузлик, яхшилик билан ёмонлик ўртасидаги кураш ҳеч қачон ёмонлик ва ёвузлик тантанаси билан тугамаган. Албатта, баъзи ҳолларда унинг қўли баланд келган вақтлар бўлган. Бироқ, туб моҳияти, бутун қўлами билан қийинчиликлар, зиддиятлар ва қарама-қаршиликларга бардош бериб, чуқур изтироблар ва рухий озурдаликларни енгиб, ҳамиша яхшилик ва эзгулик ғолиб бўлган. Бунга буюк тарих гувоҳ. Қолаверса, мустақилликнинг тарихан қисқа, аммо залворли даври гувоҳ.

Биз ана шу тарихан жуда қисқа даврда катта яратувчилик, тарих кўрмаган ва билмаган бунёдкорлик, инсон қалбидаги ва онгидаги буюк ўзгаришлар, маънавий ва маърифий ислохотлар орқали бутунлай янгиланаётган инсон ва янгиланаётган жамиятга гувоҳ бўлмоқдамиз. Бу жуда катта қадрият. Юртимиз,

кўчаларимиз, уйларимиз обод бўлаётгани халқимиз руҳининг тозалигидан, қалбининг ободлигидан, ҳаёлотининг, орзу-умидларининг гўзаллигидан далолатдир. Бундай халқни енгиб бўлмайди!

Қалб ободлиги, руҳ саломатлиги, ҳуллас, комил инсон ҳақида гапирар экан, атоқли тасаввуфшунос, мухтарам устоз Нажмиддин Комилов «Инсон тарбияси, инсонни нуқсонлар, гуноҳлардан қутқариш улуғ ажодларимизнинг қайғуси бўлиб келган. Улар савоб ва гуноҳ, соя ва нур, раҳмон ва шайтон чегарасида яратилган инсон деган *мубҳам хилқатни* (таъкид бизники – *Н. Ж.*) англаш, унга раҳмоний ва шайтоний қувватларни қачон, қаерда кучга кириши, бу кучларнинг сабаби нима эканлигини тушунишга жиддий аҳд қилганлар»¹, – дейди ва тасаввуф фалсафаси моҳиятидан келиб чиқиб, инсоннинг мураккаб, зиддиятли олами ҳамиша тарбияга муҳтож эканини айтади.

Дарҳақиқат, инсон олами – мубҳам дунё, кашф этилмаган олам. Минг йиллар мобайнида не-не донишмандлар, алломалар бу олам сир-асрорини очишга ҳаракат қилишган. Унга чексиз хайрат ва ҳаяжон билан қарашган. Кўпдан-кўп тадқиқотлар қилишган ва асосли хулосаларни баён этишган. Бироқ, уларнинг ҳеч бири инсон оламига бус-бутунлигича, бутун яхлитлигича баҳо бера олмаган. Ҳамон дунё фанида инсон моҳиятини очиш қийин бўлган тилсимот, англаб бўлмас хилқат, сирли-синоатли мўъжиза сифатида алоҳида тадқиқот мавқеини эгалламоқда.

Президент Ислом Каримов маънавий баркамол инсонни тарбиялаш ҳақида кўп гапирди ва ислохотлар ислохот учун эмас, ислохот инсон учун эканлигини, ҳар қандай яхшиликлар, энг аввало, инсон қалби ва онги орқали ўтказилишини, шу тарзда мустақил Ватан фуқароларини шакллантириш зарурлигини таъкидлайди. Обод Ватан қалбан ва руҳан обод инсон орқали, озод Ватан озодликни чуқур англаган, маънавий ва руҳий жиҳатдан пок инсон орқали вужудга келиши муқаррар эканлигини уқтиради.

Шайх Азизиддин Насафий оламни асраш, дунёни ҳимоя қилиш, ҳаёт мазмунини гўзаллаштириш хусусида фикр юритар экан, у юксак маърифат соҳиби бўлган комил инсонга таянади. Баркамоллик, етуклик, маънавий ва руҳий камолот барча яхшиликларнинг ва эзгуликларнинг сарчашмаси эканлигини алоҳида уқтиради. Жумладан, у «Жумлаи мавжудот одамзодга шунинг учун сажда қиладики, одамлар орасида комил инсон бор. Бас, жумлаи одам комил инсон туфайли шарафлидир. Мавжудот ичра комил инсондан улуғроқ, шарафлироқ ва донороқ зот йўқ, чунки комил инсон энг пастдан, энг юқоригача мартабалардаги мавжудотнинг хулосаси ва қаймоғидир ва фаришталар, руҳоний мавжудотлар ва аршу курси, самовоту кавокиб – ҳаммаси комил инсон хизматидадирлар ва ҳамиша комил инсон фойдасини тавоф қилурлар ва комил инсон ишларини бажо келтирурлар. Комил инсон илм мазҳаридир, комил инсон илоҳий зот сифатларининг ҳам мазҳаридир»¹ – дейди.

Демак, кишилик ҳаёти давом этмоқда. Орамизда юксак маънавиятли, пок ниятли одамлар борлиги учун инсоният ҳаёти сақланмоқда. Бироқ, у бутун эмас, баркамол эмас. Бу – табиий.

Ҳаёт ҳақиқати шундаки, кишилик жамияти ҳамиша эзгуликка муҳтож! Баркамолликка муҳтож! Бу эҳтиёжни эса фақат маънавият, маънавий тафаккур билан қондириш мумкин.

ХОТИМА

Жамият тубдан янгиланаётган, ҳаётимиз мазмуни тобора бойиб бораётган бир пайтда инсон, унинг ҳаёти, тақдири, орзу-умидлари, ташвишлари яхлит ҳолда ўз моҳиятини чуқурлаштириб бормоқда. Бу бевосита инсон, унинг жамиятдаги ўрни ва маънавий қиёфаси тобора гўзаллашиб бораётганидан далолат беради. Ўзбекистонда ислохотлар «Ислохот ислохот учун эмас, ислохот инсон учун!», «Ислохотларни инсон онги ва қалби орқали амалга ошириш йўлидан борамиз!» сингари шиорлар остида амалга оширилаётганлиги янгиланишларнинг инсонпарварлик моҳияти тобора чуқурлашиб бораётганини кўрсатади. Бу бевосита ислохотлар жараёнида маънавиятга ва маърифатга берилаётган эътиборнинг натижаси. Зотан, ҳар қандай ислохотларни маънавий жиҳатдан баркамол, ахлоқий жиҳатдан етук, сиёсий савияси юксак инсонгина амалга ошириши мумкин.

Ана шу жиҳатдан қараганда маънавият ва инсон, маънавий тафаккур ва юксак ахлоқли шахс муаммоси ҳамиша долзарб бўлиб қолаверади. Инсон моҳиятан ўзини ўзи камолотга етказишга, ўзини ўзи ривожлантиришга маҳкум этилган жонзот. Бошқача айтганда, инсон юз йил яшаса, юз йил тарбияга эҳтиёж сезади. Комиллик, етуклик фақат инсонгагина хос. Юксак маънавият, олиймақом ахлоқ унгагина муносиб. Ана шу ҳулосадан келиб чиқиб қуйидагиларни алоҳида таъкидлаш мумкин:

- маънавият – инсон ҳаётининг гултожи. У ҳар қандай шароитда инсон шаънини, шавкатини, шонини, жамоатчилик орасидаги обрў-эътиборини белгилайдиган энг муҳим омиллардан бири;
- маънавият – инсоннинг қўш қаноти. Унинг эркин ва озод парвозининг, юксак чўққиларни забт этишдаги куч-қудратининг бетимсол таянчи;
- маънавият инсон қалбининг гўзаллигини ўзида ифода этади. Унинг ранг-баранг, сержило ва сермазмун ҳаётини ўзида ифода этган ҳаётбахш сарчашма. Зотан, ҳар бир қалбдаги тиниқ ва беғубор

маънавият сарчашмаси ҳар бир қалб эгасининг соғлом руҳиятининг, кучли иродасининг, улуғ мақсадлар йўлидаги интилишларининг манбаидир.

– маънавият – инсонни хурофотдан, жаҳолатдан қутқарувчи қудрат. Уни муқаррар камолотга етказувчи, ҳаётини шуқуҳларга тўлдирувчи маъво, барча иллатлардан асрагувчи халоскор!

– якка-якка одамларнинг маънавий баркамоллиги орқали яхлит жамиятнинг маънавий қиёфаси шаклланади. Жамият тараққиёти ва унинг истиқболи эса ҳар бир фуқаронинг қалб гўзаллиги ва руҳий покизалиги билан боғлиқ. Бир сўз билан айтганда, маънавият – ҳар томонлама етук инсон орқали жамиятни ҳаракатга келтирувчи енгилмас куч, бекиёс қудрат!

МУНДАРИЖА

Муқаддима.....	3
Олам ичра олам	5
Дунёни гўзаллик ва эзгулик қутқаради	19
Ободлик қалбдан бошланади	24
Хотима	29

НАРЗУЛЛА ЖЎРАЕВ

**МАЪНАВИЯТ – ИНСОН
ҚАЛБИНИНГ САРЧАШМАСИ**

Тошкент «Маънавият» 2015

Мухаррир *Б. Умаров*

Мусаввир *Ш. Соҳибов*

Мусаххих, *О. Пардаев*

Компьютерда тайёрловчи *И. Аҳмедов*

Лицензия АІ №189, 10.05.2011 й. да берилган. Босишга 20.05.2015 й.да рухсат этилди. Бичими 84x108 ¹/₃₂. Таймс гарнитураси. Офсет босма
у сулида босилди. Шартли б. т. 1,68. Нашр т. 1,98. 1000 нусха.
Буюртма № 15-52. Нархи шартнома асосида.

«Маънавият» нашриёти босмахонасида чоп этилди.
100047. Тошкент, Тараққиёт 2-берккўча, 2-уй. Шартнома 15–15.